

A DITRANZITÍV FORRÁSKONSTRUKCIÓJÚ SZERKEZETEK A *-NAK/-NEK* RAG GRAMMATIKALIZÁCIÓJÁBAN¹

POMÁZI BENCE

1. Bevezetés

A tanulmány a *-nak/-nek* rag másodlagos grammatikalizációs folyamataival foglalkozik, azon belül is különösen a folyamat lehetséges paramétereivel. A tanulmány egy bizonyos szerkezettypusra koncentrálna, amelynek a szerkezeti sémáját a ditranzitív konstrukció (vö. pl. Goldberg 2006: 9; Hilpert 2014: 31–35) adja. A tanulmány fókuszában tehát az olyan igei bővítményszerkezet áll, amelyben az ige egy alannal, egy tárggyal és egy *-nak/-nek* ragos névszóval kifejezett részeshatározóval bővül. A tanulmányban az alábbi két kutatási kérdésre keresem a választ a ditranzitív forráskonstrukciójú szerkezetekkel kapcsolatban: 1) Hogyan lehet megállapítani egy rag különböző funkcióinak az absztrakciós fokát? 2) Mik lehetnek a *-nak/-nek* rag jelentéskiterjesztődésének grammatikalizációs paraméterei?

A tanulmány az alábbi részekből áll. A 2. részben az elméleti keretet mutatom be, vagyis a grammatikalizációkutatás ide vonatkozó főbb megállapításait. Ebben a részben szó esik az elsődleges és a másodlagos grammatikalizációs folyamatokról, valamint a különböző grammatikalizációs paramétekről, főként a Lehmann (1995) által felállított paramétekről. A 3. rész a *-nak/-nek* rag grammatikalizációjának eddigi kutatási eredményeit mutatja be többféle szempontból. Bemutatom a nyelvtörténeti szakirodalomban eddig feltárt jelentéselvonódási útvonalakat, illetve a funkcionális kognitív nyelvészet ide tartozó eredményeit. A 4. részben a saját vizsgálat módszeréről számolok be, majd az 5. részben az eredményeket közlöm. A tanulmány összegzéssel zár. A kutatás funkcionális kognitív nyelvelméleti keretben készült.

2. Elméleti keret: a grammatikalizáció

A kutatás a grammatikalizációs kutatások sorát erősíti, tehát egy nyelvváltozási folyamatot mutat be. A grammatikalizáció olyan nyelvváltozási folyamat, amelyben egy lexikális természetű nyelvi elem grammatikai elemmé válik, vagy egy már grammatikai jelentésű nyelvi elem jelentése lesz még grammatikaibb (Dér 2008; Heine–Claudi–Hünemeyer 1992: 2). Ez alapján a két irány alapján beszélhetünk elsődleges és másodlagos grammatikalizációs folyamatokról (Traugott 2002: 26–27): az előbbi az elsődleges, az utóbbi a másodlagos grammatikalizációhoz tartozik. A kezdeti (nyelvtörténeti) kutatások főként az előbbire, azon belül is az alaki változásokra koncentráltak (Narrog–Heine 2012: 3). Ezt a magyarban jól lehet mutatni az agglutináció folyamatának leírásával,

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

tehát azokkal a leírásokkal, amelyek megmutatják, hogyan lesz egy önálló lexémából (primer raggal kapcsolódva) előbb névutó, majd esetrag.

A kutatásokban később pragmatikai fordulat köszöntött be, és nagyobb hangsúlyt fektettek a nyelvhasználatban megmutatkozó változásokra. Az alaki változások leírása mellett a jelentéskiterjesztődésre is figyelem irányult. A grammatikalizációs folyamatokban a változások szakaszaira ösvényként vagy láncként szokás hivatkozni (vö. pl. Dér 2008). Az ösvény terminus szemléletesebben mutatja be azt, hogy a folyamat nem bontható egymástól jól elválasztható szakaszokra. Ezzel szemben a lánc jobban kivethető lépésekre utal. Craig (1991: 456) a láncszemek belső szerkezetét az alábbi módon szemlélteti: [FORRÁS ösvény EREDMÉNY] [FORRÁS ösvény EREDMÉNY]... Ebben a nézetben tehát kisebb léptékű grammatikalizációs folyamatokat feltételez Craig, amelyben az ÖSVÉNY metafora az egyes láncszemekben belül jelenik meg.

2.1. Elsődleges grammatikalizáció

Az elsődleges grammatikalizáció tehát az a folyamat, amelyben egy lexikális kategóriából funkcionális kategória lesz (Traugott 2002: 26). Ezek a folyamatok bemutathatók morfológiai és fonológiai változásokban is, azonban a változások a használatban figyelhetők meg. Diewald (2006) nem tipikus kontextusnak hívja azokat a környezeteket, amelyekben az új jelentések megjelenhetnek, ezzel azt húzza alá, hogy az új funkciók elsősorban a használatban jelennek meg. A nyelvi elem környezetének fontosságára Bybee (2010: 110) is felhívja a figyelmet, amikor arról ír, hogy a nyelvi változás során megváltozik a nyelvi elem disztribúciója is, tehát az a környezet, amelyben az adott nyelvi elem előfordul. A szakirodalom beszámol arról, hogy a grammatikalizációs folyamat során a korábban függetlenebb nyelvi elem függőbbé válik egy másik nyelvi elemtől (Bybee–Perkins–Pagliuca 1991: 110). Ezek arra a lehetőségre irányítják a figyelmet, hogy a grammatikalizációt konstrukcióspecifikusan vizsgáljuk, tehát az egyes nyelvi elemek grammatikalizációjának vizsgálatánál érdemes figyelmet fordítani azokra a nagyobb konstrukciókra, amelyekben előfordulnak.

2.3. A másodlagos grammatikalizáció

A másodlagos grammatikalizáció egy grammatikai elem jelentésének kiterjesztődése. A másodlagos grammatikalizációs leírások tehát főként szemantikai folyamatokat írnak le. A 2.2.-ben leírtakkal összhangban itt is megjelenik a konstrukciós nézőpont. A már meglévő grammatikai természetű nyelvi elemek, például esetjelölők felvehetnek új funkciókat úgy, hogy újfajta alaptagokkal kapcsolódva jelennek meg (König 2012: 2).

A funkcionális kognitív nyelvleírás szerint az új jelentések az elsődleges (és további) jelentés(ek) kiterjesztődésével jönnek létre (Lewandowska-Tomaszczyk 2007: 148). A jelentés kiterjesztődése kognitívan motivált, amihez a motivációt az elsődleges jelentés adja. A *-nak/-nek* rag esetében ez nem is egyszerű kérdés, hiszen a történetileg elsődleges jelentés és a prototipikus jelentés – a legtöbb magyar esetraggal ellentétben – nem esik egybe. A történetileg elsődleges jelentés helyviszonyt konstruál meg (pl. *falnak megy*), míg a prototipikus jelentés kettős szemantikai tartományként jelenik meg a datívuszi és a genitívuszi jelentésesomópontoknál. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy nincsen meg a jelentéstani motiváció a történetileg elsődleges jelentés és a prototipikus

jelentések között. Az ADÁS jelenete eredendően a térben való valahova eljuttatást is magában foglalja: az ÁTADOTT DOLOG onnantól lesz a CÍMZETTÉ, hogy azt megkapta, és nála van. A későbbi, absztraktabb jelentések pedig ebből alakulhattak ki.

A továbbiakban a tanulmányban a történetileg elsődleges jelentésből vezetem le a grammatikalizációs folyamatokat. Norde (2012: 4) is kiemeli, hogy figyelembe kell venni a forrásszó szemantikai tulajdonságait is. Példaként megjegyzi, hogy a térvizonyjelölő nyelvtani elemek forrásszerkezete általában valamilyen testrészt vagy a környezetben előforduló térelemet jelölő szó szokott lenni.

Traugott (2002) beszámol olyan folyamatokról, ahol a grammatikalizáció magasabb fokú. Itt a folyamaton végighaladó nyelvi elem „még grammatikaibb státuszt” ér el. Correia Saavedra (2019: 18) viszont felhívja a figyelmet arra is, hogy a szakirodalomban azt is megkérdőjelezzük, hogy egyáltalán létezik-e külön elsődleges és másodlagos grammatikalizáció.

2.4. A grammatikalizáció paraméterei

A szakirodalomban a legnagyobb hatású paraméterrendszert Lehmann állította össze. Lehmann (1995) a grammatikalizáció paramétereit dolgozza ki, ezeket főként az elsődleges grammatikalizációra vonatkoztatja. Célja, hogy meg lehessen állapítani, egy adott szinkron állapotban egy nyelvi jel hol tart a grammatikalizációs folyamatban. Kulcsfogalma az autonómia: „minél szabadabban lehet használni egy nyelvi jelet, annál inkább autonóm” (Lehmann 1995: 109). Ugyanitt megjegyzi, hogy a grammatikalizáció és az autonómia ellentétes értékek: minél kevésbé autonóm egy nyelvi elem, a grammatikalizációja annál magasabb fokú. Ez értelemszerűen az esetragoknál minimális autonómiát jelent, illetve az elsődleges grammatikalizációs folyamat végbemenetelét. A magas autonómiához 3 aspektust társít Lehmann: a súlyt, ami megkülönbözteti az osztálya tagjaitól (és egy szintagmába helyezhetővé teszi); a kohéziót, amely szisztematikus kapcsolati hálót jelent más nyelvi elemekkel; illetve a variabilitást, amely szintén a magasabb autonómiával függ össze. A magasabb fokú grammatikalizációval együtt jár az alacsonyabb variabilitás és súly, illetve a magasabb fokú kohézió.

Lehmann ezeket a szempontokat vizsgálta a paradigmatis és a szintagmatikus tengelyen, és ez alapján állította fel a grammatikalizáció fokának megállapításához alkalmazott paramétereket. Ezt mutatja az 1. táblázat.

tengely szempont	paradigmatikus	szintagmatikus
súly	integritás	hatókör
kohézió	paradigmaticitás	kötöttség
variabilitás	paradigmatikus variabilitás	szintagmatikus variabilitás

1. táblázat. A grammatikalizáció paraméterei Lehmann (1995) alapján.

A magyar elnevezések Dér (2008)-at követik. Az egyes paraméterek a következőket jelentik (Lehmann 1995: 112–143). A paradigmatis integritás a nyelvi jelnek

olyan tulajdonságai, amelyek segítik megkülönböztetni más jelektől. A hatókör annak a grammatikai konstrukciónak a mérete, amely segít a nyelvi elemet megformálni. A paradigmaticitás azoknak a formai és szemantikai jegyeknek az összessége, amelyek a nyelvi elemet egy paradigmába tartozónak utalják, illetve az egész paradigmának a kohézióját adják. A kötöttség az a „bensőségség” (Dér 2008: közvetlenség), amellyel azokhoz a nyelvi jelekhez kapcsolódik egy nyelvi jel, amelyekkel szintagmatikus kapcsolatban van. Ennek előrehaladott állapota az agglutináció vagy az, amikor a lexéma részévé válik egy affixum (l. a magyar határozószókat). A paradigmatiszós variabilitás azt a szabadságot jelenti, amellyel a nyelvhasználó kiválasztja az általa használt nyelvi jelet. A szintagmatikus variabilitás annak a lehetőségnek a mértéke, hogy hogyan lehet mozgatni az adott nyelvi elemet egy kontextusban.

Ezek a paraméterek jellemzően változnak a grammatikalizációs folyamatban. A kötöttség és a paradigmaticitás nő, a többi paraméter csökken a folyamat előrehaladtával. Lehmann-nál például az integritás csökkenésének egyik jele a fonológiai kopás (Lehmann 1995: 112), ám a kategóriaváltás enélkül is bekövetkezhet (gondolhatunk a magyar nyelvben a friss keletkezésű személyjeles névutókra is). A kritika itt abban fogalmazódik meg, hogy bizonyos változások már csak a grammatikalizációs ösvény végén jellemzőek, míg mások hamarabb.

A lehmanni paramétereket többen kritikusan nézik át. Norde (2012: 11–12) megjegyzi, hogy egy adott grammatikalizációs folyamatban nem kell mindegyik paraméternek érvényesülnie. Észrevételezi, hogy a kötöttség inkább a másodlagos grammatikalizációhoz tartozó jelenség, illetve hogy a fonetikai erózió sem jellemző például a funkciószóakra, amelyek önálló lexémák maradnak.

Mások más vagy kevesebb elemből álló paraméterrendszert dolgoznak ki. Traugott (2002: 27) olyan folyamatokat tekint át, ahol a grammatikalizáció fokmérői a morfológiai kötöttség, a fonetikai erózió és a jelentésvesztés. Ő Norde-dal szemben felhívja a figyelmet a funkcionális kategóriák kifejezéseinek még kötöttebbé válására a fonetikai erózióval. Az alábbi angol segédigék klitikummá válásával támasztja ezt alá: *will* › *'ll*, *would* › *'d*, *have* › *'ve*.

Killie (2014) kifejezetten a másodlagos grammatikalizáció lehetséges paramétereire koncentrált. Ilyenek a paradigmatiszósulás, a kötelezővé válás és a szubjektifikáció. A paradigmatiszósulás a valamilyen paradigmába való illeszkedést jelenti; a kötelezővé válással kapcsolatban Diewald (2011)-gyel összhangban különbséget tesz a belső kötöttség és a külső kötöttség között. A belső kötöttség nyelvi eredetű, tehát a nyelvi elem használatát a nyelvi rendszer teszi kötelezővé, míg a külső kötöttségnél szerepet játszik a beszélői választás is. A szubjektifikáció pedig a beszélői perspektíva megerősödése. Erre példaként az angol *while* lexémát hozza, amely időhatározószóból időhatározói kötőszóvá, majd megengedő kötőszóvá grammatikalizálódott, amely sorozatból az utolsó lépcsőfokban a legerősebb a beszélői perspektíva megjelenése.

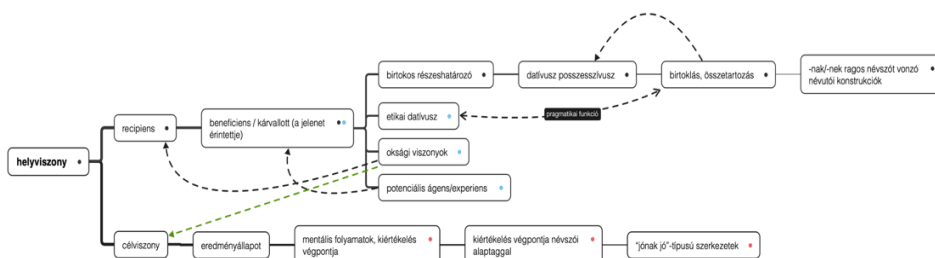
3. A *-nak/-nek* rag grammatikalizációja az eddigi szakirodalomban

A *-nak/-nek* rag különböző funkcióinak történeti forrásokban való megjelenéseit a TNyt. is felsorolja. A TNyt. *-nak/-nek*²-ként utal a birtokos jelző ragjára, minden más funkcióra pedig *-nak/-nek*¹-ként (Korompay 1991: 311–315). A helyviszony kifejezéséből eredeztetni a részeshatározói viszony kifejezését, majd beszámol az állapothatározói,

a datívusz possesszívuszi (vagyis a birtoklást kifejező létige birtokosi bővítménye) funkciókról. Az egyéb funkciókra elvont vonzatokként utal a TNyt.

Tolcsvai Nagy Gábor (2005) a funkcionális leírásnak megfelelően mutatja be a jelentés elvonódását a helyviszonyjelöléstől a birtokos viszony jelöléséig. A legkonkrétabb jelentés az, amikor a rag egy érintkezéses helyviszonyt konstruál meg, amelyben egy mozgásos folyamat végén egy mozgásra képes entitás érintkezik egy másik entitással (erre példa a *falnak megy*). Ettől elvontabb az irányulós viszony megkonstruálása, amely még mindig egyfajta téri viszony, de a folyamat végén a fizikai érintkezés elmarad (*nyugatnak tart*). A harmadik lépés a hagyományos leírás szerinti részeshatározó, datívusz, amely legtipikusabban egy tranzakciós folyamat címzettjét dolgozza ki (pl. *könyvet ad a fiúnak*). Ez történhet a metaforikus térbeliségben is (pl. *megbocsát valakinek*), vagy kommunikációs folyamat címzettjét is kidolgozhatja a *-nak/-nek* ragos névszó (*üzenetet küld az apjának*). A bemutatott jelentéselvonódásban az utolsó lépcsőfok a birtokost kifejező *-nak/-nek* ragos névszó (*a fiúnak a könyve*), amely az elemzés alapján szintén téri leképezéssel értelmezhető.

A rag grammatikalizációját korpuszadatok elemzésével bemutattam egy korábbi tanulmányban (Pomázi 2021). Az elemzés újdonsága az, hogy nem egyirányú, lineáris folyamatként mutatja be a grammatikalizációt, így nem egy grammatikalizációs láncot, hanem térképet rajzoltam fel (l. 1. ábra). Az ábra a grammatikalizációs folyamatokban mutatkozó elágazásokat is szemlélteti, így bemutatva azt, hogy a folyamat nem egy irányban szisztematikusan előrehaladva történik meg az összes funkcióval. Továbbá az újonnan megjelenő funkciók a rendszerben már benne levő funkciókra is képesek visszahatni. A jelen tanulmányban azt szeretném feltárni, hogy melyek lehetnek a rag másodlagos grammatikalizációjának lehetséges paraméterei.

1. ábra. A *-nak/-nek* rag grammatikalizációs térképe

4. Módszer

A vizsgálat valós nyelvi adatokkal dolgozik és korpusz alapú. A korpuszadatokat a Magyar Generatív Történeti Szintaxis adatbázisából (Ómagyar korpusz) nyertem (l. Simon–Sass 2012). A korpuszban *-nak* és *-nek* végű névszókra kerestem az annotált, normalizált részből. A szűkített keresésre a kezelhetőség miatt volt szükség, a rag igei személyranggal való homonímiája a teljes, annotálatlan korpuszból nyert konkordancialistát gyakorlatilag kezelhetetlenné tette volna. Az így lehívott lista 10 106 *-nak/-nek* ragos névszót adott. Ebből – a teljes adatmennyiségre vetítve – egy reprezentatívnek tekinthető 400-as elemszámú véletlen listát készítettem Excel-függvény segítségével. Az adatokat

a *-nak/-nek* ragos névszók mondatban betöltött funkciói szerint kézilleg elemeztem. Mivel a tanulmány a ditranzitív forráskonstrukciójú szerkezetekkel foglalkozik, ennek szempontjából a legfontosabb funkció a datívuszi volt. A 389 adatból 89 töltött be datívuszi funkciót a mondatában.

Ezek közül kerestem ki a ditranzitív konstrukciókat. A konstrukciós nézőpont gyümölcsözőnek tűnik a másodlagos grammatikalizáció paramétereinek felállításában. A konstrukció e szerint a felfogás szerint (Goldberg 2006) egy ige és annak az argumentumstruktúra-szerkezete. A ditranzitív konstrukcióban három argumentum helyezkedik el az ige körül, a legtipikusabb konstrukciós séma az alábbi: *ad vki*_{ÁGENS} *vkinek*_{RECIPIENS} *vmit*_{TÉMA}. A konstrukció az OKOZOTT MOZGÁS vagy az ADÁS konstrukciója, amelyben az ÁGENS egy olyan szereplő, aki képes az adásra, a RECIPIENS olyan személy, aki képes a fogadásra, a TÉMA pedig egy mozgatható, átadható dolog.

Ha szigorúan vesszük a ditranzitív konstrukciót, akkor az adatok között az egyetlen ilyen típus valóban az *ad vki vkinek vmit* szerkezet, azonban én a konstrukciós sémának megfelelő összes konstrukciót kigyűjtöttem, vagyis az összes olyan háromargumentumú konstrukciót, amelyben az ige körül egy alany, egy tárgy, illetve egy *-nak/-nek* ragos részeshatározó van. A célzott keresések eredményeit az adatok mellett CK jelzéssel jelölöm.

5. Eredmények

A 2. táblázat összefoglalja, hogy milyen szerkezeteket gyűjtöttem ki az adott konstrukciós séma alapján. Zárójelben az előfordulásuk száma van feltüntetve azoknak, amelyek többször is előfordultak a mintában.

<i>mond vkinek vmit (19)</i>	<i>lel vkinek vmit (2)</i>	<i>megüzen vkinek vmit</i>
<i>ad vkinek vmit (7)</i>	<i>prédikál vkinek vmit</i>	<i>megbocsát vkinek vmit</i>
<i>tesz vkinek vmit (5)</i>	<i>felel vkinek vmit</i>	<i>szerez vkinek vmit</i>
<i>(meg)hirdet vkinek vmit (3)</i>	<i>mutat vkinek vmit</i>	<i>kijelent vkinek vmit</i>
<i>parancsol vkinek vmit (2)</i>	<i>vall vkinek vmit</i>	<i>enged vkinek vmit</i>
<i>ajánl vkinek vmit (2)</i>	<i>hagy vkinek vmit</i>	<i>elozza vmijét vkinek (?)</i>

2. táblázat. A ditranzitív konstrukciós sémájú szerkezetek

Összesen tehát 49 előfordulás mutatta a keresett konstrukciós mintázatot. Az *elozza vmijét vkinek* melletti kérdőjel azt jelenti, hogy az a többihez képest más szerkezet, hiszen ez az, amit a szakirodalom birtokos részeshatározónak nevez (vö. Elekfi 1993). Ebben a szerkezetben a *-nak/-nek* ragos névszó egyszerre értelmezhető (itt) a jelenet kárvallottjaként, illetve birtokosként is. A *tesz vkinek vmit* szerkezet pedig előfordult a *bizonyoságot tesz vkinek* szerkezetben is.

Több szerkezet megjelenik passzív konstruálási módban is. Ezek az *adatik vkinek vmi*, *megbocsátatik vkinek vmi*, *alkotván vagyon vkinek vmi*. Ezek jelentőségeiről a későbbiekben lesz szó. Külön kell szót ejteni az alábbi szerkezetekről:

(1) Dicsőség *Atyának, Fiúnak és Szentléleknek* (9 db)

(2) Legyen dicséret *Atyaistennek*

Az (1)–(2)-ben olvasható szerkezetek jellemzője az erős szituációs és szerkezeti kötöttség. A megnyilatkozások vallásos környezetben (illetve az Ómagyar korpusz sajátosságából fakadóan a vallásos irodalomban) fordulhatnak elő, és alaki változatosságot a rögzültségük miatt nem mutatnak.

A vizsgálathoz az alábbi három kutatási kérdést tettem fel: 1) Lehet-e mozgásos a szerkezet igéje? 2) Lehet-e mozgatható a tárgy? A szerkezet konstrukciós módja olyan-e, amelyben szerepelhet mozgatható tárgy? 3) Van-e ige? A kérdések összhangban vannak azzal a megállapítással, hogy a forrásszó szemantikai tulajdonságai alapvető fontosságúak a paraméterek megállapításánál (Norde 2012: 4), ez a *-nak/-nek* raggal kapcsolatban a mozgásos folyamat végén történő érintkezéses viszonyt kidolgozó forrásfunkciót jelenti.

Jelentés szerint az alábbi csoportok állíthatók fel:

1. célbajuttatást jelentő szerkezetek: *ad vkinek vmit*;
2. kedvező(tlen) helyzetbe hozás: *lel vkinek vmit, ajánl vkinek vmit/vkit, tesz vkinek vmit, megbocsát vkinek vmit, mutat vkinek vmit* (az alábbi szerkezetben: *szolgálatot mutat Ferencnek*), *enged vkinek mit* (az alábbi szerkezetben: *a Szentlélek ajándékait a barátainak engede*);

3. (felszólításra irányuló) kommunikációs aktus: *parancsol vkinek vmit, mond vkinek vmit, (meg)hirdet vkinek vmit, prédikál vkinek vmit, felel vkinek vmit, vall vkinek vmit, megüzen vkinek vmit, kijelent vkinek vmit, hagy vkinek vmit* (az alábbi szerkezetben: *testamentumba hagyá a békességet a világnak*), *szerez vkinek vmit* (az alábbi szerkezetben: *[az Újtestamentumot] szerzettem volt az ő atyjuknak*).

Az elemzések előtt néhány szót kell ejteni az adatokról. A 2. csoportba azokat a szerkezeteket soroltam, amelyekben a figyelem előterében az áll, hogy az igéi konstrukció *-nak/-nek* ragos szereplője kedvező vagy kedvezőtlen helyzetbe kerül. Így kerülhetek bele az olyan szerkezetek is, amelyek igéi nem tipikus aktív, cselekvő igék (3):

(3) vigasságot leltél *magadnak*

Az ADÁS konstrukcióját dolgozzák ki az alábbi példák:

(4) Jézus a kenyeret adta *azoknak*, kik övele valának

(5) *teneked* adom mind e hatalmat (CK)

(6) mikoron [Szent Ferenc] adná magát *imádságnak* egy néminemű helyen (CK)

A (4)-ben a klasszikus ditranzitív konstrukciót láthatjuk, amelyben az ÁGENS (Jézus) valóban egy adásra képes személy, a RECIPIENSEK képesek a fogadásra, illetve a TÉMA, a kenyér mozgatható dolog. Az (5)-ben a TÉMA-ként megjelenő *-t* tárgyragos komponens már nem a fizikai térben adható dolog, téri leképezésű ugyan a szerkezet, de nem a háromdimenziós tér az a kognitív tartomány, amelyben ez a viszony értelmezhető. A (6)-ban pedig sem a *-nak* ragos RECIPIENS nem képes fogadásra, sem a *-t* ragos TÉMA nem

adható dolog. Továbbá az *adja magát vminek* állandósult kifejezés 'tevékenységet elkezdvé abba belemerül' jelentésben, ezt szintén érdemes külön kezelni.

Itt tehát azt láthatjuk, hogy a ditranzitív konstrukciós sémával rendelkező szerkezetekben a konstrukció komponenseinek szemantikai tulajdonságai megváltoznak. Ez egy lehetséges paramétere lehet a grammatikalizációnak, hiszen az alapvetően téri tartományban értelmezhető jelenet mellett a metaforikus térbeliségben értelmezhető jelenetet is ki tud dolgozni az adott séma.

A mondást, kommunikációs aktust kifejező szerkezetekben a megnyilatkozás címzettjét jelölik a *-nak/-nek* ragos névszók, tehát szintén nem egy átvehető dolog tranzakcióját írja le a szerkezet, hanem egy üzenet átadását.

A *-nak/-nek* ragos komponens kidolgozhatja a konstrukció BENEFICIENSÉT is, tehát a jelenet kedvezményezettjét (7) vagy kárvallottját (8):

(7) hallgassad végzetét Szentléleknek mind ajándékai közt, kiket Krisztus ő *barátainak* engede

(8) ő *lelkének* kediglen veszedelmet leljen

Az elvontságnak ebben a magasabb fokában tehát a jelenetbe való mélyebb bevonódás kifejezése is megjelenik. Az eddigiekben tehát azt láttuk, hogy a komponensek szemantikai tulajdonságai hogyan utalnak a jelentés absztrahálódásának egyre előrehaladottabb voltára.

Egy másik lehetséges szempont a konstrukciós átrendeződés: az aktív helyett a passzív konstruálási mód.

(9) első szent jószág az ártatlanság, ki adatik *embernek* az megkeresztelésbe

(10) nem én adhatom tinektek, de *kiknek* alkotván vagyon

(11) és valaki mondand valami beszédet ember fiának ellene, megbocsáttatik, *annak* kedig, ki az Szentlélek ellen káromlást mondand, meg nem bocsáttatik

A konstrukciós átrendeződés azzal jár, hogy ami az aktív konstruálású forráskonstrukcióban *-t* ragos komponensként, tehát a mondat szintaktikai vázában tárgyként fordul elő, a passzív konstruálásban nominatívuszban áll alanyként. A forráskonstrukció tematikus szereplői közül pedig ebből kikerül az ÁGENS.

A passzív konstrukció a nézőpontoszerkezet átrendeződésével is együtt jár:

(12) a. vki hálát ad *Istennek*

b. hála adassék *Istennek*

c. hálás *Istennek*

A (12a) aktív konstruálású, ebben a figyelem előterében az a figura áll, aki a jelenet (mentális) ágense, tehát aki hálát ad. A (12b) passzív konstruálása ugyanannak a tartalomnak, itt a figyelem előterében a TÉMA, a *hála* áll. A szerkezetből az ige is kikerülhet, mint a (12c) esetében. Az ige nélküli szerkezetek egy még magasabb absztrakciós fokot képviselnek, hiszen a rag eredetileg egy mozgásos folyamat végpontját jelöli ki. Az ilyen

szerkezetek (*hálás vkinek, köszönet vkinek, dicséret vkinek*) alapja az, hogy ezeket a lelki vagy mentális tartalmakat, érzelmeket valaki felé ki lehet fejezni, ennek a forráskonstrukciója lehet a ditranzitív sémájú szerkezet.

Valószínűsíthető, hogy az állandósult szerkezetek szintén egy magasabb absztrakciós fokot képviselnek.

(13) küldjed el őtet az én atyámnak házához, mert vagyon énnekem öt atyámfia, hogy tegyen bizonyoságot *azoknak*.

A (13)-ban a *bizonyoságot tesz* szókapcsolatot, minthogy kollokáció, egységként érdemes kezelni. A *-nak* ragos elem magának a bizonyoságtételnek a fogadója, a szerkezet absztrahálódottságához pedig hozzátessz az is, hogy a szerkezet igéje funkciói szerepben van.

6. Összegzés

A tanulmányban a ditranzitív forráskonstrukciójú szerkezeteket vizsgáltam a *-nak/-nek* rag másodlagos grammatikalizációjával kapcsolatban. A tanulmány fő kérdése az volt, hogy ezekben a szerkezetekben milyen paraméterek utalhatnak a rag jelentésének absztrakciós fokára, vagyis mik lehetnek egy magyar esetrag másodlagos grammatikalizációjának a paraméterei egy jól körülhatárolt nyelvi anyagban.

A vizsgálatban konstrukciós nézőpontot érvényesítettem, tehát kiindulópontként azt határoztam meg, hogy a másodlagos grammatikalizáció paramétereit a rag disztribúciójának részletes tanulmányozásával lehet megállapítani. A tanulmányban az alábbi szempontok relevanciáját tártam fel: 1) Fontos az ige természete. Ez összhangban van a konstrukciós kiindulóponttal, illetve azzal, hogy az etimológiailag elsődleges jelentése a ragnak egy mozgásos folyamat térbeli végpontját jelöli ki, így az ettől való nagyobb eltérés nagyobb absztrakciós fokra utal. 2) Fontos a sematikus figurák természete. Lényeges, hogy a RECIPIENS képes-e a fogadásra, az ÁGENS az adásra, a TÉMA pedig valóban átadható dolog-e. 3) Az elvontság fokára utalhat a nézőpontoszerkezet, illetve az aktív vagy passzív konstruálási mód. Lehetséges paraméter lehet 4) ha a dinamikus jelentésű helyett statikus jelentésű igéhez kapcsolódik a rag, illetve 5) a szerkezet eligéltlenedése.

A vizsgálat a magyar esetragok másodlagos grammatikalizációjának kutatásához tesz hozzá adalékokat. A másodlagos grammatikalizáció lehetséges paramétereinek felállítása egy betöltendő kutatási rés, a jelen kutatás ennek az első lépése lehet a *-nak/-nek* rag kapcsán.

Hivatkozások

- Bybee, Joan – Pagliuca, William – Perkins, Revere D. 1994: *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Correia Saavedra, David 2019: *Measurements of grammaticalization: Developing a quantitative index for the study of grammatical change*. Doktori disszertáció.

- Craig, Colette 1991: Ways to go in Rama: A case study in polygrammaticalization. In Traugott, Elisabeth Closs – Heine, Bernd eds.: *Approaches to grammaticalization*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 455–492.
- Dér Csilla Ilona 2008: *Grammatikalizáció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Diewald, Gabriele 2006: *Context types in grammaticalization as constructions. Constructions, Special Volume I*.
- Diewald, Gabriele, 2011: Pragmaticalization (defined) as grammaticalization of discoursefunctions. *Linguistics* 49/2, 365–390.
- Elekfi László 1993: Eltűnőben van-e a magyar birtokos részeshatározó? In Horváth Katalin – Ladányi Mária szerk.: *Állapot és történet – szinkronia és diakronia – viszonya a nyelvben*. Budapest: ELTE BTK, Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, 35–45.
- Goldberg, Adele 2006: *Constructions at work. The natures of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Bernd – Claudi, Ulrike – Hünnemeyer, Frederike 1991: *Grammaticalization: a conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hilpert, Martin 2014: *Construction grammar and its application to English*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Killie, Kristin 2014: Secondary grammaticalization and the English adverbial *-ly* suffix. *Language Sciences* 47, 199–214.
- Korompay Klára 1991: A névszóragozás. In Benkő Loránd főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 284–318.
- König, Christa 2012: The grammaticalization of adpositions and case marking. In Heine, Bernd – Narrog, Heiko eds.: *The Oxford handbook of grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press, 511–521.
- Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara 2007: Polysemy, prototypes, and radial categories. In Geeraerts, Tim – Cuyckens, Hubert eds.: *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press, Oxford – New York. 139–169.
- Norde, Muriel 2012: Lehmann’s parameters revisited. In Davidse, Kristin – Breban, Tine – Brems, Lieselotte – Mortelmans, Tanja eds.: *Grammaticalization and language change*. John Benjamins. 73–110.
- Pomázi Bence 2021: Grammatikalizációs ösvények a *-nak/-nek* rag jelentéshálózatában. *Magyar Nyelv* 117/4, 446–465.
- Simon Eszter – Sass Bálint 2012: Nyelvtológia és kulturális örökség, avagy korpuszpépítés ómagyar kódexekből. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV*, 243–264.
- TNyt. = A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika. II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991–1995
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005: A magyar birtokos szerkezet jelentéstana, kognitív keretben. In Kertész András – Pelyvás Péter szerk.: *Tanulmányok a kognitív szemantika köréből. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 43–70.